

Markus Arvidsson och Bengt Starrin, *Socialpsykologiska experiment*. Glerups, 2019.

Den som inte syns finns inte. Det är en gammal socialpsykologisk tes. Den har inte fått mindre aktualitet i vår senmoderna tid. Ibland har jag tänkt att socialpsykologer i allmänhet inte uppmärksammar sin egen grundläggande tes tillräckligt. Sedan många år är det vanligt att man i kognitionsforskning och neurovetenskap får läsa om forskningsrön som läggs fram som nya eller till och med revolutionerande nya. En socialpsykolog känner ofta igen – om än i något annat språkbruk – de data som läggs fram. Man har läst om dem många gånger redan i grundkurser i socialpsykologi. Och så uppenbarar de sig i ny klädnad, men inte som socialpsykologi utan som neurovetenskap. Det gäller också riktigt gamla data, de som forskades fram av socialpsykologins fäder för hundra år sedan.

Det finns inget fel i att socialpsykologins viktiga rön läggs fram i ständigt olika nya kläder, det viktiga är att de blir kända. Men desto trevligare är ändå att sällsynta gånger finna, att några socialpsykologer själva antar utmaningen att ”synas för att finnas”. Det har Markus Arvidsson och Bengt Starrin gjort i *Socialpsykologiska experiment*, en liten bok som nu är ett år gammal, men som förtjänar att uppmärksamhet i undervisning och vardagsliv av just skälet synas för att finnas. Deras bok ser vid första anblick anspråkslös ut i format och innehållsförteckning. Ämnet har avhandlats på andra vis många gånger. Boken tar upp de klassiska socialpsykologiska experimenten, alltifrån Triplettets experiment under 1890-talet om hur människor påverkar varandras prestationer när de vistas tillsammans med samma slags (tävlings)uppgifter, till experiment som har gjorts efter millennieskiftet i inspiration från de klassiska som gjordes löpande under hela 1900-talet. Men varje nytt ämne ges hänvisningar till Internet; man kan hitta exempel på allt som beskrivs.

Den socialpsykologiska litteraturen med alla sina experiment har under gångna decennier populariserats och, som nämnts, spridits under andra ämnesbeteckningar. Anledningen tror jag är av liknande slag som att Dallas och modernare tevesåpor av liknande sort drar till sig stora tittarskaror: vi njuter av att se att även rikt och fint folk egentligen lever samma triviala liv som vi andra, och har samma dumma men brännande känslomässiga problem. Vi kan känna igen oss i Aschs experiment liksom i Milgrams topplista studier av *Lydnad och auktoritet* och eventuellt även i Zimbardos ständigt lika otäcka experiment om fångar och fångvaktare. De socialpsykologiska experimenten ställer människans svåraste valsituationer i ett obehagligt skarpt ljus. Vi dras till dem som malen dras till stearinljuset. Men samtidigt vill vi samla kunskap om dessa mörka sidor av oss, för att kunna bekämpa dem, eller åtminstone hålla dem under rimlig kontroll.

För det är ju inte avsigkomna och udda existenser utanför moralens rāmärken som experimenten har som försökspersoner och lägger upp som mål. Det är vanligt folk, ofta nog studenter. Och det är tillspetsade versioner av all dagliga problem som alla har att hantera, som Aschs och Milgrams experimentpersoner illustrerar. Det är ju oss själva de handlar om! Och alla har någon gång känt lust i att tillfoga andra plåga, vilket är en del av Zimbardos fångelseexperiment, som ju fick avbrytas därför att deltagarna, fångar såväl som fångvaktare, fick psykiska men av spelet.

När referaten av dessa experiment läggs upp på YouTube och i andra sammanhang kan de vulgariseras. De blir historier om hur grymma, okunniga och lättledda människor kan bli och vara. I populärvetenskaplig form kan de dyka upp i seriösa massmedia i form av varningsrop, där syftet kanske är att göra människor medvetna om en del omedvetna motiv och bevekelsegrunder vi har för vårt handlande.

Författarna återerövrar denna kunskapsbank åt socialpsykologin, men utan förnumstiga varningsrop. De är mycket sparsamma och sakliga med kommentarer och reflektioner kring experimenten. Kommentarererna är mer kortfattade än en akademisk läsare är van vid. Detta är uppenbarligen avsiktligt. Författarna vill uppamma intresset att diskutera snarare än att tala om vad de själva tycker om sin vetenskaps historia. Därför är det också vanligt i kommentarer att författarna bara refererar olika tolkningar som andra uttolkare har gjort, i stället för att predika sin egen tolkning. Det är följdriktigt och smakfullt.

Intressant, och nytt för mig, var att en forskare har aktualiserat ett av de mest välkända experimenten, Aschs studier av hur människor faller in i majoritetens bedömningar av elementära uppgifter som till exempel linjers längd. Han har översatt det till dagens språk: studerat vilka centra i hjärnan som aktiveras inför å ena sidan alternativet att följa med strömmen och göra som Svenssons gör, eller å andra sidan stå för sin egen individuella uppfattning om linjernas längder. Helt olika hjärncentra aktiveras! Föga överraskande, det visste vi redan, men den sortens bevisföring är vad som i dag håller. Vi fäster större vikt vid en grafisk illustration av hur en persons hjärna alstrar elektisk ström och/eller värme i olika delar av hjärnan vid stress, än vid denna persons egen redogörelse för stressen.

Hjärnscanning är på modet sedan länge. Ofta nog fyller populärversioner av sådan forskning en bekräftande funktion. Socialpsykologer har genom praktiskt genomförda experiment sedan decennier känt till en hel del av det som hjärnforskningen lägger fram i naturvetenskaplig form. Nya metoder i scanningsteknik har gett möjligheter för detta. Det finns något märkligt med denna utveckling. Aschs experiment, liksom Zimbardos fångelseexperiment och Milgrams lydnadsstudier har ju funnits sedan flera decennier. Men det verkar mest som om bara socialpsykologer har intresserat sig för dem – utom när de filmatiserats. Ett välkänt sådant exempel ges uppmärksamhet i boken; barnen med ljusa respektive bruna ögon. När man plötsligt mäter människors förändringar i beteende och värderingar med hjärnscanningens metodik, så tilldrar sig sådan välkänd kunskap ny uppmärksamhet. Det går ju inte i dag att reproducera till exempel Zimbardos experiment, men om det ginge, och om man då måtte försökspersonernas reaktioner genom hjärnscanning, så skulle de dra till sig stor uppmärksamhet och respekt. Det kvantitativa mätandets metodik firar ånyo triumfer, och den kvalitativa metodiken ses som illustrationer till den riktiga vetenskapen. Det är märkligt att konstatera att den begåvade populärvetenskaplige skribenten Stefan Einhorn i flera böcker har använt just socialpsykologiska experiment som bevisföring för att dokumentera kunskaper som då hänförs till neurovetenskapen.

Författarna har delat in sitt material i olika teman: Människan i utsatta situationer; Människor, auktoriteter och lydnad; Människan i tre samhällstyper; Människor och

prestationer; Strävan efter normalitet renlighet och kontroll; och slutligen Förväntningarnas människa. Det finns en för mig alldeles ny poäng med deras framställning. De har i sitt urval tagit hänsyn till vilka illustrationer man kan gräva fram genom Internet och andra kanaler. Boken igenom förses vi med tips om hur vi kan gå till en viss Internetrubrik eller hitta ett visst YouTube-klipp. Alla har vi sett Milgrams experiment och filmen med barnen med olika ögonfärg i någon version. Arvidsson och Starrin ger oss hela listan oavkortad i alla bokens 20 kapitel, med sina korta sakliga kommentarer. Det är att försöka systematisera till god kunskap sådant som mest seglar omkring på nätet som underhållning, ofta nog av nästa ”socialpornografisk” karaktär.

Det blir för en gammaldags socialpsykologiskt kunnig läsare en extra krydda att bland dessa teman finna inte bara de välkända experimenten, utan också studier av helt annan typ. Till exempel får vi ta del av den klassiska Marienthalstudien om hur massarbetslöshet påverkar ett helt lokalsamhälle, liksom av dess motsats Rosetostudien, om hur ett samhälle kan gestalta en evig frid och endräkt genom val av sammanhållningens livsföring, en studie där den svenske läkaren och musik-och kulturentusiasten Töres Theorell var inblandad. Ingen av dessa iscensattes ju som experiment, utan är helt enkelt ovanligt sinnrika och uttömmande studier av hur strukturella sociala fenomen påverkar många människors vardagsliv. Men de har genererat kunskaper av liknande situationsövergripande typ som experimenten, och har bestående värde långt utöver de specifika situationer som studerades där och då. Just samma ambition har ju de klassiska experimenten. Det är människan det handlar om, Homo sapiens, inte enstaka personer eller vissa grupper med speciella värderingar. Att de rena experimenten, till exempel både Milgram och Zimbardo, har mött metodologiska anklagelser när det gäller urval, annan hantering av materialet och våghalsiga slutsatser är en annan sak, deras ambition var att utveckla kunskap om människor i gemen. Tvivelsutan lyckades de delvis göra det.

Man inbjuds som läsare att se olika studier genom samma slags lins. Det är nyttigt att torka rent sina socialpsykologiska linser på detta vis, så att de ser skarpare. Marienthal var ett helt samhälle, och studien redovisas med enorm noggrannhet i originalet. Och man hävdar att det handlar om konsekvenser av massarbetslöshet. Ännu längre går en studie som författarna har inkorporerat under socialpsykologiska experiment: Norbert Elias övergripande studier av civiliseringsprocessen. Ämnet kallas här ”den finkänsliga människan”.

Vad gäller samlingen av de ”äkta” klassiska experimenten så ligger det nära till hands att påminna om den mest lästa boken i socialpsykologi bland svenska sociologer: Johan Asplunds *Det sociala livets elementära former*. Arvidsson och Starrin tar med många av de experiment som Asplund tog upp till kritik i del I av sin bok. Det blir två olika perspektiv på en del av våra klassiska vetenskapliga bilder. Det är som att följa vårt eget råd om sociologins uppgift: att främmandegöra det välbekanta.

Lars-Erik Berg
Högskolan i Skövde